

O STVARANJU I RADU NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA NA KOZARI

I pored toga što se rat završio prije 32 godine, još do danas nisu utvrđeni približno tačni podaci koliko je ljudi tokom NOR-a poginulo sa ovoga područja. Postoji nekoliko različitih podataka, a u najnovijim izvorima se konstatuje da je sa Kozare poginulo oko 24.000 žrtava fašističkog terora. Međutim, ja dovodim u sumnju navedenu cifru i smatram da bi taj broj poginulih morao biti veći. Po podacima Opštinskog odbora SUBNOR-a Bos. Dubica, sa njihovog područja je poginulo preko 15.000 žrtava fašističkog terora. Podaci Opštine Bos. Gradiška ističu cifru od 10.000 ZFT sa njihovog područja. Znači, da su samo ove dvije opštine dale preko 25.000 žrtava, a kada se uključe još opštine Prijedor, Bos. Novi, Banja Luka i Laktaši, onda će broj žrtava biti daleko veći od onoga sa kojim se danas operiše. Mišljenja sam da bi trebalo koristiti podatke za žrtve fašističkog terora iz popisa ratne štete, koji se čuvaju u Arhivu Jugoslavije u Beogradu. Ovaj fond Arhiva trebalo bi istražiti i onda ga prezentirati javnosti, jer je za pretpostaviti da su ovi podaci tačni, obzirom da datiraju iz 1945. godine.

U vrijeme ofanzive na Kozaru juna — jula 1942. godine, bila su tri proboja neprijateljskog obruča. Prvi proboj je izvršen 18. juna 1942. godine, kada je uništen Gorski zdruk brdske divizije. Kroz probijeni obruč izašlo je oko 2.000 ljudi, žena i djece na čelu sa Draganom Zgonjaninom i još nekim odbornicima.

Drugi proboj iz obruča izvršen je 24. i 25. juna 1942. godine. Obruč je bio otvoren 24 časa. Dok je obruč bio probijen, iz Kozare je uspjelo izaći oko 10.000 - 15.000 ljudi, žena i djece, uglavnom sa ratnog područja sreza Bos. Novi. Tom prilikom mi odbornici smo dobili zadatak od Zarka Zgonjanina, komandanta 1. bataljona, da izvedemo ljude iz zbjega. Na izvršavanju ovog zadatka radili su: Relja Goronja, Rade Kantar i Lazo Krneta. Narod koji je izašao iz obruča morao se sakrivati i po šumarcima da ne bi pao neprijatelju u ruke.

Treći proboj iz obruča izvršen je 3/4 jula i on je dosta dobro obrađen u dosadašnjim publikacijama o Kozari. Međutim, podatak da je tada iz obruča izašlo oko 15.000 ljudi nije sasvim tačan, pa bi bilo potrebno istražiti nove izvore i doći do što realnijih podataka.

Što se tiče broja stanovnika na Kozari pred drugi svjetski rat, tu se također raspolaze sa raznolikim podacima, iako se zna da je po posljednjem popisu stanovništva iz 1931. godine na Kozari živjelo 199.289 stanovnika u 33.687 domaćinstava. Po istom popisu, nacionalni sastav kozarskog stanovništva izgledao je ovako: Srba 137.791, Muslimana 32.913, Hrvata 26.651, Nijemaca 1.643, Ukrajinaca 1.337 i nešto Talijana. Ove zvanične podatke trebalo bi koristiti kod određivanja broja stanovnika kozarskog područja 1941. godine.

Izbor prvih organa narodne vlasti izvršen je istovremeno u više sela. Tako su u selu Marini avgusta 1941. godine birani prvi odbornici za sela G. Dragotinja i Marini. Na skupu kada su birani odbornici, govorio je dr Mladen Što-

janović. Mladen je tom prilikom rekao da su narodni odbori narodna vlast, koja se bira iz naroda i treba da rade poslove koje budu zahtijevali ratni uslovi. Ovi prvi odbori nazivani su *narodni odbori*, a nešto kasnije dobiće naziv *narodnooslobodilački odbori*. Pored izbora narodnih odbora u selu Marini i G. Dragotinja, izbori za ove organe vlasti su se održali u istom mjesecu 1941. godine još u selima: Brezičani, Jutrogošta, Crna Dolina, G. Jelovac, V. Palančište, G. Garevci, Božici, Jaruge i dr. Kad su birani seoski narodni odbori na području sreza Prijedor, istovremeno su birani seoski narodni odbori i na srezu Bos. Dubica. U seoske narodne odbore birano je 3 - 9 odbornika, zavisno od veličine sela i broja stanovnika.

Ponovni izbori za odbornike na srezu Prijedor obavljaju se u septembru i oktobru 1941. godine. U prve organe narodne vlasti biraju se najistaknutiji i najsposobniji ljudi. Uz prve izbore za narodne odbore biraju se i narodni sudovi, ali su oni djelovali kratko vrijeme, pa u ponovnim izborima septembra i oktobra 1941. godine nisu više birani.

Nakon izbora i rada seoskih narodnooslobodilačkih odbora, posao se razvija tako da se ukazuje potreba za postojanje i izbor opštinskih NOO-a. Početkom 1942. godine vrši se izbor opštinskih narodnooslobodilačkih odbora. Prvi opštinski NOO za sansku opštinu biran je u februaru 1942. godine. U sastav ove opštine ušla su sela: Gornja i Donja Dragotinja, Marini, Brezičani, Jutrogošta i Crna Dolina. Na čelu opštinskih NO odbora bili su komandanti opština. Prvi komandant sanske opštine bio je Rade Kantar, a opštine Palančište Boško Simatović. Opština Palančište i Knežica formirane su desetak dana prije sanske opštine. Opštinski NO odbor u Omarskoj formiran je u martu 1942. godine, a prvi komandant joj je bio Branko Obradović. Opštinski NOO-i se formiraju i na drugim područjima ratnih srezova Kozare. Tako su na području Bos. Dubice bile opštine: Kostajnica sa komandantom Dušanom Stojnićem, Knežica sa komandantom Žarkom Bućmom, pounjska opština sa komandantom Mirkom Bižićem, knežopoljska sa komandantom Miloradom Miljatovićem, te moštanička opština sa komandantom Miloradom Ježicom. Na kozarskom području sreza Bos. Novi bile su u to vrijeme četiri opštine, i to: ravnička, komandant Relja Goronja; dobrljinska, komandant Mirkom Malbašić; svođanska, komandant Dragan Vujanović i radomirovačka koja je nešto kasnije formirana (april 1942.) sa komandantom Mirkom Anićem. Kako se vidi, na čelu opština nalazili su se komandanti, ali ubrzo je došla direktiva da se ne mogu zvati komandanti već predsjednici.

Poslije obavljanja rada i izbora za seoske NOO-e i opštinskih NOO-a krajem 1942. godine i početkom 1943. godine, nameće se potreba za izborom i postojanjem sreskih narodnooslobodilačkih odbora. U martu 1943. godine izabran je prvi sreski NOO za srez Prijedor. Prvi predsjednik sreskog NOO-a za srez Prijedor bio je Pero Gajić, a sekretar Pero Baškot. Izbor ovog odbora izvršen je u selu Marini, u kući Jandrije Kesara. Za ratni srez Bos. Novi prvi sreski NOO je formiran nešto kasnije (juni 1943.), a predsjednik mu je bio Dragan Vujanović. Prvi predsjednik sreskog NOO-a za srez Bos. Dubica bio je Velimir - Velo Trubarac.

* * *

t

Rad narodnooslobodilačkih odbora bio je od velikog značaja, kako za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta, tako i za cjelokupni život koji je tekao u ratnim uslovima. O aktivnostima NOO-a moglo se napisati mnogo, ali, ovom prilikom, istakao bih samo neke zadatke prvih organa narodne vlasti.

Odbornici su vodili evidencije, pa se znalo koliko u nekom selu ima za-prežne stoke, poljoprivrednih oruđa i alata. Oni organizuju sjetvu koja se mo-

rala obaviti na vrijeme kod onih ljudi koji su imali zaprege, ali i kod onih čije su porodice stradale u ratu.

Preko NOO-a formiraju se pozadinske čete u koje ulazi omladina, ali i stariji ljudi. Oni se upoznaju sa vojnim vještinama, rukovanjem oružjem i slično, pa se iz redova tih pozadinskih četa formiraju seoske straže. Kada bi se negdje na području pojavljivao neprijatelj, svaki čoban, poljoprivrednik i svaki stanovnik bio je svojevrsan stražar i o novonastaloj situaciji obavještavao je odbornika. Seoske straže su javljale odbornicima o izlasku neprijatelja iz svojih garnizona i njegovom kretanju, a odbornici su o tome obavještavali najbliže partizanske jedinice. Tako neprijatelj nije imao mogućnosti da izvede iznenadni napad na partizane. Prije akcije, partizani su uvijek znali u kom pravcu se kreće neprijatelj i sa kakvim snagama raspolaže. Imajući te podatke, partizani su postavljali zasjede i neprijatelju nanosili velike gubitke.

Opštinski NOO-i su objedinjavali rad seoskih NOO-a, prenosili direktive na njih, održavali vezu sa partizanskim jedinicama i organizovali cjelokupnu aktivnost pozadine. Početkom ofanzive ljeta 1942. godine, svi odbornici se uključuju u jedinice i sa pozadinom kreću u Kozaru. Tačno se znalo gdje se u Kozari nalaze stanovnici iz koga sela, opštine ili sreza. Odbornici su organizovali da se u Kozaru dovuče dosta hrane i svega što je bilo potrebno. Jedino nije bilo soli. Iz te velike baze, iz naroda se popunjavaju partizanske jedinice. Poslije ofanzive, ubrzano se radi na obnavljanju NOO-a, skojevskih, partijskih organizacija i organizacija AFŽ-a. Sjećam se dobro da je na prvom sastanku sreskog NOO-a za srez Prijedor, biranog u Marinima marta 1943. godine, na dnevnom redu bila pomoć srezu Bosanska Dubica u sjetvi.

Pošto je stanovništvo sa područja sreza Bos. Dubica mahom izginulo i otjerano u logore, sela popaljena, imovina uništena, sreski NOO je napravio plan koliko koja opština treba da uputi stočnih zaprega u taj kraj, kako bi se sjetva na vrijeme obavila. Opštine su se takmičile koja će više pomoći postradalom stanovništvu dubičkog sreza, pa se, pored zaprega, tamo šalju alatke i sjeme. Sanska opština prema planu je trebala da uputi 30, ali je ona uputila 45 zaprega. Dobro se sjećam da je 15 zaprega ostavljeno na tom području da stoji narodu na raspolaganju. Ovih 15 zaprega su poklonili oni ljudi koji su imali dvije zaprege. Pomoć postradalom stanovništvu sreza Bos. Dubica upućivale su i opštine: Palančište i Omarska, a u pomoć su priticala i neka sela oko Kozarca. Sa sreza Prijedor na područje sreza Bos. Dubica ukupno je upućeno 150 zaprega.

Pod drugom tačkom dnevnog reda sreskog NOO-a bilo je donošenje odluka o oduzimanju pečata od knezova i muhtara sa čitavog područja sreza. U pismu koje je tada upućeno knezovima i muhtarima, pored ostalog, napisano je da oni treba da otkazu svaku poslušnost izdajničkoj i neprijateljskoj vlasti, da su svi dužni da služe svojoj narodnoj vojsci i svome narodu. Odziv na ovaj poziv bilo je veliki i za kratko vrijeme knezovi i muhtari su predali pečate sreskom NOO-u.

Često su sreski NOO-i održavali savjetovanja sa opštinskim i seoskim NOO-ima na kojima su davata uputstva za rad, prenošene direktive i govoreno o tekućoj problematici. Naročito se vodila briga o snabdijevanju partizanskih jedinica sa svim potrebnim sredstvima, a ostalo mi je u sjećanju da smo i prepecali rakiju za ispiranje rana ranjenicima. Spomenimo da se tako obezbjeđivala hrana za partizane, zatim odjeća i obuća, smještaj boraca i ranjenika. Nadalje, išlo se na trganje pruge, miniranje mostova i druge slične diverzije. Omladina i pioniri su sabirali voće i povrće i to nosili u partizanske bolnice. Narodnooslobodilački odbori u svojoj djelatnosti imali su i izradu skloništa za ljudstvo i za žitarice. Specijalista za odabiranje pogodnog mjesta za skloništa bio je drug Boško Simatović, predsjednik sreskog NOO-a za srez Prijedor, poslije odlaska druga Pere Gajića na drugu dužnost. Također su otvarane radionice za opravku oružja i poljoprivrednih sprava. Jedna od takvih radio-

nica radila je u selu Međuvođu. Sa pravom se može reći da su na Kozari narod i vojska bili jedno, jer su stalno radili na ostvarenju istih ciljeva i zadataka. Partizanske jedinice, koje su dolazile u Potkozarje, svuda su sa oduševljenjem primane. Nuđeno im je sve što im je bilo potrebno. O kozarskim četama, odredima i brigadama kao i njihovim komandantima, pjevane su pjesme i stvarane legende. Tako su nastale brojne pjesme o Mladenu, šoši, Ranku Sipki i drugim herojima ove planine.

Zahvaljujući jedinstvu naroda Kozare, od prvih dana NO rata prihvaćena je parola naše partije, da je bratstvo i jedinstvo naših naroda najveća garancija pobjede nad neprijateljem.

Na kraju bih još iznijeo svoje mišljenje o proboju II KNOP odreda iz obruča 1942. godine, o čemu se još uvijek dosta raspravlja. Oko proboja iz obruča često se vode diskusije i čuju izjave da je proboj trebalo ranije izvršiti, da Odred nije trebao prihvatiti frontalni rat i tome slično. Mislim, iako nisam nikakav vojni ekspert, da II KNOP odred u ofanzivi na Kozaru juna - juli 1942. godine, nije prihvatio frontalni rat, već da je to bila kombinacija i partizanskog i frontalnog načina borbe. Kod razmatranja načina vođenja borbi, trebalo bi imati u vidu okolnosti u kojima se našao narod i partizani Kozare. Ako se i ovaj momenat ima u vidu, onda se može zaključiti da bi bilo svakom komandantu Odreda teško izdati naredbu da se vojska izvuče iz obruča, a da se narod ostavi na milost neprijatelju. Duboko sam uvjeren, da je kojim slučajem takva naredba izdana, da Kozara ne bi bila ono što jeste, i da ne bi postala legenda. Bilo bi sasvim pogrešno i politički neispravno da je narod ostavljen na cjedilu od svoje vojske i prepušten neprijatelju da ga masakrira i uništava. S obzirom, da je narod Kozare bio svjedok nadčovječanskih napora partizana u cilju odbrane svoje pozadine, bilo je moguće da se već u septembru 1942. godine formira nova Brigada i do kraja rata još dva odreda i dvije brigade. Vojska i narod Kozare dijelili su sudbinu i zajednički pružali otpor neprijatelju.